

نقد الگوی سرمایه‌ی انسانی در سازمان از منظر قرآن

عبدالمؤمن حکیمی*

چکیده

جهت‌گیری اصلی مقاله دست‌یازیدن به الگویی از سرمایه‌های انسانی (ماهیت انسان و ارزش‌های انسان در سازمان) به‌عنوان یکی از عناصر مهم در سازمان از منظر قرآن است. زیرا در حالی که در سازمان‌های بین‌المللی عنصر سرمایه انسانی مورد توجه و تأکید جدی است، ولی موضوع یادشده از منظر آموزه‌های قرآن به‌صورت عمیق مورد عنایت قرار نگرفته است. درحالی‌که قرآن سرمایه‌های انسانی اعم از ماهیتی و ارزشی را ثروت جامعه می‌داند که اگر به‌خوبی از استعدادها و ظرفیت‌های وجودی آنان بارور و به‌کار گرفته شود، باعث پویایی و به‌وجود آمدن ثروت مادی و معنوی در سازمان و اجتماع می‌شود. از این‌رو، تحقیق پیش‌رو با بهره‌گیری از روش اکتشافی با راهبرد تفسیر موضوعی و ابزار استنباطی تلاش دارد به این پرسش پاسخ دهد که؛ الگوی سرمایه‌ی انسان در سازمان از منظر قرآن کریم (نقد قرآنی انسان‌شناسی و ارزش‌شناسی مکتب مدیریت روابط انسانی) چیست؟ یافته‌های تحقیق با عنایت به ۲۸۶ آیه نشان می‌دهد که از منظر آموزه‌های و حیانی سرمایه‌های انسان به دو قسم سرمایه‌های مربوط به ماهیت انسان و سرمایه‌های مربوط به ارزش‌های انسان در سازمان قابل دسته‌بندی است که هرکدام با الگویی به تصویر کشیده شده است.

واژگان کلیدی: قرآن، سرمایه انسانی، سازمان، الگو.

*. دانش‌آموخته دکتری قرآن و علوم (گرایش مدیریت) جامعه المصطفی العالمیه:

مقدمه

نگاه به انسان در چرخه مدیریت علمی روندی تکاملی داشته است در فضای ماشینی و ذهنیت مکانیکی انقلاب صنعتی و چارچوب نظریه‌های کلاسیک، انسان یکی از نهادهای چرخه تولید بود است که موقعیتی ابزار گونه همانند سایر عوامل تولید داشت. این نگاه به تدریج در قالب تحلیل‌های جدیدتر عامل انسانی منزلتی برجسته یافت تا آنجا پیش رفت که برخی از اندیشمندان با یاری جستن از مفهوم سرمایه، قرن بیستم را قرن سرمایه انسانی نامیدند. در این سیر و گذار چالش اساسی کشورهای در حال توسعه در دنیای پر از رقابت امروزی در وهله اول تبدیل منابع انسانی به سرمایه‌ی انسانی و در مراحل بعدی چگونگی حفظ، نگهداری، انباشت و استفاده از سرمایه‌ی انسانی است. از جانب دیگر توجه به سرمایه انسانی سرلوحه سیاست‌گذاری‌های مناسب دولت‌ها در حوزه‌هایی همچون آموزش، سلامت، اشتغال، فضای کسب‌وکار و تقویت استانداردهای رفاهی شهروندان شده است؛ زیرا با افزایش سرمایه‌ی انسانی یک کشور شاهد سطوح بالاتری از آموزش، سلامت و درآمد سرانه خواهیم بود. از این رو، سیاست‌گذاری‌های عمومی دولت‌های در حال توسعه به سمت وسوی توسعه سرمایه انسانی هدف‌گذاری می‌شود. کشورهای توسعه‌یافته نظیر سوئیس، فنلاند، هلند، سوئد و دولت‌های توسعه‌گرایی مثل سنگاپور، مالزی و کره جنوبی در سیاست‌گذاری‌های توسعه‌ی شان انسان محورانه عمل می‌کنند (حیدری، ۱۳۹۵: ۱۷-۱۸).

با این پیش فرض سرمایه انسانی نشان‌دهنده دانش اشتراکی و توانایی جمعی سازمان برای کشف بهترین راه‌حل‌ها از طریق نیروی انسانی سازمان می‌باشد که شامل منابع نامحدود توانایی‌ها، تلاش‌ها و زمان‌هایی می‌باشد که نیروی‌های انسانی در شغل خود سرمایه‌گذاری می‌کنند. (سلیم و همکاران: ۲۰۰۷) دانشمندان مدیریتی و اقتصادی بخش

مهمی از ثروت کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه را سرمایه‌ی انسانی می‌دانند. که اساس نوآوری نیز به شمار می‌آید. این سرمایه به رشد اقتصادی منجر شده و اثر مستقیمی بر بهره‌وری رفاه و آرامش جامعه دارد. هرچند سرمایه‌گذاری در سرمایه انسانی در کوتاه‌مدت منابعی را به خود اختصاص می‌دهد، ولی در دراز مدت، منافع بیشتری ایجاد می‌کند. (کردستانی: ۱۳۸۷).

در قرآن برای انسان سرمایه‌هایی برای ماهیت و ارزش‌ها را ذکر و بر آن تأکید فراوانی کرده است که این سرمایه‌ها هم از نظر کمی و هم از نظر کیفی به مراتب از سرمایه‌هایی که در دانش سازمان و مدیریت برای ماهیت انسان و ارزش‌ها مطرح کرده است متفاوت بوده و نیاز به تحقیق و بررسی بیشتری دارد. از این رو، مسئله مهم و دغدغه اصلی این پژوهش، با کاربست روش اکتشافی با راهبرد تفسیر موضوعی و ابزار استنتاجی کشف سرمایه‌های مربوط به ماهیت انسان و ارزش‌ها در سازمان از دیدگاه قرآن کریم است

۱. مفهوم‌شناسی

۱.۱. الگو (مدل)

مدل^۱ در لغت به معنای نمونه، سرمشق، طرح، الگو (عمید، ۱۳۸۴: ۲ / ۱۷۸۱)، هادی، راهنما، دلالت‌کننده، هدایت‌کننده (انوری، ۱۳۸۱: ۷ / ۶۸۲۵) می‌باشد و در اصطلاح عبارت است از برقراری یک تمثیل سنجیده بین یک پدیده و پدیده‌های دیگر که در دست تحقیق است. به عبارت دیگر مدل دستگاهی از مفاهیم یا پدیده‌های آشنا همراه با استعاره‌ای نظام‌مند هستند که قدرت تبیینی دارند. (ایان بوربور، ۱۳۶۲: ۱۹۲-۱۹۳) به عبارت دیگر، مدل ترجمان و برداشتی از واقعیتی است که دارای متغیرها و اجزای مرتبط به هم بوده و

^۱.model

در مدل ارتباط آن‌ها مشخص و ترسیم می‌شود. (الوانی، ۱۳۸۴: ۵۳-۵۴) مدل‌ها را در دنیای واقعی می‌توان نسخه کوچک‌شده‌ی یک شیء یا یک پدیده نامید که بیشترین شباهت‌ها و حتی خصوصیات پدیده‌ی اصلی را در خود منعکس کرده است. از این‌رو، مدل‌ها چیزی ساده‌تر با پیچیدگی کمتر از واقعیت اصلی بوده و تمام جنبه‌های واقعیت را در بر نمی‌گیرند. در علوم انسانی، مدل‌ها جزء تفکیک‌ناپذیر یک پدیده بوده و در جریان تصمیم‌گیری و اجرای آن نقش بسیار مؤثری را ایفاء می‌کنند (فرهنگی، ۱۳۷۴: ۱/۵۳-۵۴).

۱.۲. سرمایه انسانی

سرمایه انسانی^۱ به معنای واقعی دارایی نامشهود در سازمان است. مجموعه‌ای از مهارت‌ها، تجربه‌ها، توانمندی و دانش ضمنی نیروی انسانی می‌باشد. مهارت و دانشی است که کارکنان از طریق سرمایه‌گذاری در تحصیل، آموزش، و سایر انواع تجربه در سازمان سرمایه‌گذاری می‌کنند (آنگر و همکاران، ۲۰۱۱: ۳۴۱-۳۵۸). در سرمایه انسانی تأکید بر دانش فردی و سازمانی و تبادل دانش بین گروه‌ها نیز می‌شود (استایل و کولویساچانا: ۲۰۰۳) سرمایه انسانی یکی از اجزاء اصلی سرمایه فکری و مهم‌ترین منبع مزیت رقابتی سازمانی محسوب می‌شود. پژوهشگران ابعاد مختلفی را برای سرمایه فکری^۲ در نظر می‌گیرند؛ که عبارت‌اند از: «سرمایه انسانی»^۳، «سرمایه اجتماعی»^۴ و «سرمایه سازمانی»^۵.

۱. human capital
۲. Intellectual Capital
۳. Human Capital
۴. Social Capital
۵. Organizational Capital

(استایل و کولویساچانا: ۲۰۰۳؛ سلیم و همکاران، ۲۰۰۷: ۷۸۹-۸۰۱؛ کابریتا و بنتس، ۲۰۰۸: ۲۱۲-۲۳۷). در نگاه جدید آنچه مهم است این است که افراد چگونه در جمع کار می‌کنند و مهارت‌ها و دانش خود را برای به دست آوردن نتیجه کار گروهی به کار می‌بندند. (کردستانی: ۱۳۷۸).

۱.۳. سازمان

سازمان موجود فنی و اجتماعی است که مرزهای مشخصی دارد و با اجزای هماهنگ، به‌طور آگاهانه و مستمر جهت تحقق اهداف خاص فعالیت می‌کند. موجودیت فنی به اهداف، منابع و تجهیزات و قوانین و مقررات اشاره دارد و موجودیت اجتماعی سازمان به خاطر وجود انسان است که ماهیت اجتماعی داشته، با افراد و گروه‌های دیگر تعامل دارد. (قلی پور، ۱۳۸۰: ۲۳/؛ رضائیان، ۱۳۸۷: ۱۰).

۱.۴. ارزش

ارزش^۱ به معنای قدر، استحقاق، قابلیت (معین، ۱۳۷۱: ۴/۱۹۹)، شایستگی، پایگاه و مقام (صدری افشار، ۱۳۸۸: ۱/۱۶۷)، رتبه و گرامی داشتن بوده و در اصطلاح مدیریتی امری است که موردپذیرش همگان قرار گرفته، مطلوبیت داشته و موردتقاضا و آرزوی اکثریت جامعه است (علی احمدی، ۱۳۸۳: ۲) از این رو، ارزش گاه در قالب هدف و گاه رسیدن به هدف و با بهاء دادن به یک مورد معنا یافته (سازگارا، ۱۳۷۷: ۱۰۵) و به‌مثابه نمادی است که در چارچوب ایده‌ی انتزاعی اخلاقی ناظر به خوب و بد، مناسب و نامناسب، درست و نادرست ساماندهی شده (ترنر، ۱۳۷۸: ۷۵) و به‌عنوان مدل کلی رفتار، احکام جمعی و هنجار کرداری مورد پذیرش عمومی می‌باشد (بابایی، ۱۳۷۲: ۲۶۵) در دانش

سازمان و مدیریت در تعریفی کلی‌تر، ارزش‌ها را به معنای درک‌ها یا تصوراتی درباره این‌که چه چیز مناسب است می‌داند (محبوبی منش، ۱۳۹۴: ۵۳) بنابراین، ارزش، همان باورهای کلی که برای افراد، گروه‌ها و سازمان‌ها تبدیل به هنجار شده است به گونه‌ای که هنگام مواجهه با باید‌ها و نبایدها به آن‌ها مراجعه کرده و به‌مثابه شاخص جهت‌ارزیابی کنش، طرح‌ریزی، تصمیم‌گیری و مدیریت بر تعاملات سازمانی مورد استفاده قرار می‌گیرد.

۲. مدل مفهومی و روش تحقیق

پژوهش حاضر در ردیف تحقیقات کیفی بوده دارای ماهیت توصیفی تحلیلی و جهت‌گیری بنیادی و کاربردی است. ولی فرآیند انجام آن را روش اکتشافی با راهبرد تفسیر موضوعی و ابزار استنتاجی تشکیل می‌دهد. هدف اصلی کاربرست روش یادشده تبیین و استنباط سرمایه‌های انسانی از نگاه قرآن کریم می‌باشد. ازاین‌رو، آیات موردنظر از کل قرآن کریم به تعداد ۲۸۶ آیه در سیزده عنوان در دو بخش سرمایه‌های عام و خاص استخراج، دسته‌بندی و در نگاره و جدول ذکر شده است.

۳. پیشینه پژوهش

ارزیابی سیر تطور تاریخی مفهوم سرمایه انسانی، نکته‌های مفیدی را به همراه دارد. تاریخ باورهای مدیریت اقتصادمحور نشان می‌دهد که نظریه‌های اولیه در موضوع رشد، به‌طور عمده بر اهمیت سرمایه فیزیکی تأکید داشتند (اسمیت: ۱۷۷۶) که بر تقسیم‌کار انباشت سرمایه و گسترش بازار متکی بود. (ریکاردو: ۱۸۱۷) که طرح قانون بازده نزولی را رشد اقتصادی ناشی از دستمزدهای پایین کارگران صنعتی، بالا بودن سودهای سرمایه‌داران و انباشت بیشتر سرمایه در صنعت معرفی می‌کرد. وی در نظریه مزیت نسبی خود بیان کرد که تجارت آزاد بین کشورها باعث افزایش تولید ناخالص ملی و توسعه می‌شود. (همان)

به‌طور مشابه، توجه اصلی نئوکلاسیک‌ها نیز به سرمایه فیزیکی معطوف می‌شد. به باور آنها، نرخ پس‌انداز و نسبت سرمایه به محصول، عامل اصلی توسعه است و نقش کار به‌عنوان عامل تولید نقشی ثانوی است. از این‌رو، در تمام مدل‌های سنتی رشد در دهه‌های اول قرن بیستم، اشتغال به‌عنوان تابعی از سرمایه مطرح می‌شد. مدل‌های بعدی در حوزه الگوسازی رشد اقتصادی نیز همچنان بر سرمایه فیزیکی تأکید داشتند. نقطه‌ی مشترک این مدل‌ها کمبود سرمایه بود که مانع از رشد اقتصادی به شمار می‌آمد و راه‌حل اساسی را انباشت سرمایه فیزیکی مطرح می‌کردند (زراءنژاد: ۱۳۸۷).

گذشت زمان ثابت کرد در این مدل‌ها اشکال اساسی وجود دارد و آن این است که چنین نظریه‌هایی به‌طور عمده برگرفته از وضعیت و نیازهای کشورهای توسعه‌یافته بودند و نمی‌توانستند مشکلات کشورهای در حال توسعه را که با کمبود سرمایه و مازاد نیروی انسانی غیرماهر روبه‌رو بودند حل کنند. به همین علت برخی از نظریه‌پردازان توجه خود را به نیروی انسانی و وضعیت کشورهای در حال توسعه معطوف کردند. در این جهت، لوئیس (۱۹۵۴) نظریه عرضه نیروی کار نامحدود را مطرح کرد. بر اساس این نظریه اقتصاد کشورهای در حال توسعه دوگانه است. این دوگانگی از وجود بخش سنتی کشاورزی در کنار بخش مدرن صنعت ناشی است. بخش سنتی با مازاد نیروی کار و بهره‌وری^۱ ناچیز؛ بیکاری پنهان روبرو است؛ حال آنکه بهره‌وری در بخش مدرن بسیار بالاتر از بهره‌وری در بخش سنتی است. لوئیس باور داشت که انتقال مازاد نیروی کار بخش سنتی به بخش مدرن باعث تحرک و انباشت سرمایه در بخش مدرن می‌شود. لذا آن را به‌عنوان عامل توسعه مطرح کرد.

فرایند توجه به نیروی انسانی در دهه شصت نیز ادامه یافت تا اینکه شولتز (۱۹۸۸) به طور مشخص مفهوم «سرمایه انسانی» را مطرح کرد. در مدل شولتز، سرمایه انسانی، در جایگاه عامل تولید مطرح شده و مثل سرمایه طبیعی و سرمایه فیزیکی، جایگاه مناسبی دارد و نقش آن در تولید، بهره‌وری و رفاه باید مورد توجه قرار گیرد. این دیدگاه باعث بازنگری در مفهوم سرمایه و سرمایه‌گذاری شد. (زراء نژاد: ۱۳۸۷)

کوشش‌ها ادامه یافت تا اینکه مفهوم توسعه انسانی در گزارش توسعه سازمان ملل متحد در سال ۱۹۹۰، به وسیله آمارتیا سن و محبوب الحق به کار گرفته شد. از آن پس در گزارش‌های سالانه توسعه سازمان ملل متحد، برای ارزیابی توسعه انسانی از شاخص‌های HDI^۱ و GDI^۲ که شامل متغیرهایی مانند: سواد، بهداشت، آموزش، طول عمر، جنسیت و درآمد می‌شد، استفاده شد. در این شاخص‌ها جایگاه نیروی انسانی در جایگاه عامل توسعه ارتقا یافت. (همان)

هرچند در رابطه به سرمایه‌ی انسانی در دانش سازمان و مدیریت تحقیقات قابل توجهی صورت گرفته است، ولی با بررسی که از سوی نویسنده انجام شد، از منظر آیات قرآن کریم تحقیق مستقل و قابل توجهی در این رابطه انجام نگرفته است.

۴. مبانی نظری

سازه‌های سرمایه انسانی در دانش سازمان و مدیریت اقتصاد محور است. گروهی از محققان مجموعه سازه‌های سرمایه انسانی را که دست آورد تحقیقات بیست و شش نفر از دانشمندان به نام دانش اقتصاد و مدیریت می‌باشد جمع‌آوری کرده‌اند. در این تحقیق

۱. Human Development Index
۲. Gender-related Development Index

خلاصه‌ای از آن‌ها به صورت مشترک و غیر مشترک نشان داده شده است. مشترک سرمایه-هایی است که همه محققان آن‌ها را جزء سرمایه‌های انسانی شمرده‌اند و غیرمشترک سرمایه‌هایی است که بعضی به عنوان سرمایه ذکر کرده و بعضی ذکر نکرده‌اند (نادری و همکاران: ۱۳۹۴).

امروزه توسعه‌ی همه جانبه و پایدار به مؤلفه‌های گوناگون بستگی دارد که مهم‌ترین آن‌ها سرمایه است. بعضی سرمایه را به پنج نوع فیزیکی، مالی، طبیعی، اجتماعی و سرمایه انسانی تقسیم کرده‌اند. سرمایه انسانی سرمایه‌ی مولدی که در وجود انسان‌ها و شهروندان یک کشور است، مانند سلامت، دانش، اشتغال، مهارت‌ها، اندیشه‌ها، توانایی‌ها و انگیزه‌ها یا روحیه‌ی مردم که لازمه‌ی کار و فعالیت مولد است (حیدری، ۱۳۹۵: ۵۵).

مدیریت سرمایه انسانی نظامی است که با بهبود عملکرد کارکنان و نقش‌های اصلی فعالیت افراد را در رسیدن به اهداف کوتاه مدت و بلند مدت یاری می‌رساند؛ زیرا روابط اجرایی کارکنان به مدیریت سرمایه انسانی وابسته است و فعالیت آن‌ها باید با نظام انتخابی هماهنگ و همسو باشد.

مدیریت منابع انسانی فعالیت‌های مرتبط با کارکنان را در یک سازمان بررسی می‌کند. این فعالیت‌ها شامل مدارک کارکنان، حقوق و مزایا، طرح پاداش، روابط کاری، قوانین کاری می‌شود. پس مدیریت سرمایه انسانی (HCM) زیر مجموعه‌ای از منابع انسانی (HR) است. به دیگر سخن، مدیریت منابع انسانی تعیین می‌کند که برای حفظ و جذب بهترین استعدادها چه پاداش‌های لازم و ضروری است، ولی مدیریت سرمایه انسانی در مشارکت کارکنان در انجام فعالیت‌های سازمان تأکید دارد. (رحمانپور و کاظمی نژاد: ۱۳۸۹: ۴۲-۴۱).

جدول (۱): سازه‌های سرمایه‌های مربوط به ماهیت انسان و ارزش‌ها در سازمان

ردیف	صاحب نظر	سازه‌های ماهیت انسان و ارزش
۱	شولتز، ۱۹۶۱	سلامت، مهارت‌ها و دانش فردی که دارای ارزش اقتصادی است
۲	کرافورد ^۱ ، ۱۹۹۱	دانش، تحصیلات، آموزش و مهارت‌ها و تخصص کارگران یک شرکت
۳	هودسون ^۲ ، ۱۹۹۳	وراثت ژنتیکی، تحصیلات، تجربه و نگرش‌ها نسبت به زندگی و کسب‌وکار
۴	بکر، ۱۹۹۳	دانش، مهارت‌ها، توانایی‌ها، شخصیت، ظاهر، شهرت و اعتبار
۵	نردانگ ^۳ ، ۱۹۹۳	سلامت، شایستگی‌ها (دانش، مهارت‌ها و توانایی‌های مرتبط باکار)، انگیزش کاری و تعهد
۶	اسنل و همکاران، ۱۹۹۶	دانش، مهارت‌ها و توانایی‌های (KSAs) تحت تملک کارکنان که برای شرکت ارزش اقتصادی به بار می‌آورند
۷	ایوینسون و مالن ^۴ ، ۱۹۹۷	توانایی، دانش، مهارت‌ها، نوآوری و تجربیات کارکنان و مدیران و همچنین ارزشها، فرهنگ و فلسفه‌ی شر.
۸	روز و روز ^۵ ، ۱۹۹۷	دانش فردی کارکنان و مهارت‌ها و استعدادها و دانش فنی آنهاست (شامل دانش فنی، مهارت‌ها، ویژگی‌های رهبری مدیران ارشد، نوآوری‌ها، انگیزش) بعد مالی و غیرمالی و

۱. Crawford
۲. Hudson
۳. Nurdhaung
۴. Edvinsson & Malone
۵. Roos & Roos

		قابلیت سازگاری است.
۹	استوارت ^۱ ، ۱۹۹۷	استعداد (مهارت‌ها و دانش کارکنان)، توانایی فردی برای حل مسئله‌ی مشتری
۱۰	پنینگز و همکاران ^۲ ، ۱۹۹۸	توانایی یک شرکت برای تولید خدمات باکیفیت، دانش و مهارت‌های متخصصان که برای تولید خدمات حرف‌های بکار گرفته شود
۱۱	دواپورت و پراساک، ۱۹۹۸	توانایی، رفتار، تلاش و زمان.
۱۲	اسنل و لپاک ^۳ ، ۱۹۹۹	مهارت و توانایی کارکنان در سازمان که به طور بالقوه به کسب مزیت رقابتی سازمان و شایستگی محوری کمک می‌کند.
۱۳	سالیوان ^۴ ، ۲۰۰۰	قابلیت‌های کارکنان برای حل مسائل مشترک، تجربه‌ی جمعی، مهارت‌های عمومی همه‌ی افراد یک شرکت.
۱۴	سویبای ^۵ ، ۲۰۰۰	شایستگی کارکنان شامل ظرفیت عمل کردن در موقعیت‌های متنوع برای ایجاد دارایی‌های مشهود و نامشهود.
۱۵	سالیوان و سالیوان ^۶ ، ۲۰۰۰	هوش و خرد سازمان؛ سرمایه‌ی انسانی منشأ فن، تخصص و حافظه‌ی سازمانی در خصوص موضوعات مهم و حائز اهمیت برای سازمان هستند. این سرمایه‌ها شامل تجارب جمعی، مهارت‌ها و فوت‌وفن عمومی تمام کارکنان سازمان است

۱. Stewart
۲. Pennings et al.
۳. Snell & Lepak
۴. Sullivan
۵. Sveiby
۶. Sullivan & Sullivan

۱۶	روز و همکاران ^۱ ، ۲۰۰۱	شایستگی، نگرش و چابکی
۱۷	بونتیس و فیتزنز ^۲ ، ۲۰۰۲	هوش دقیق عضو سازمانی، دانش، استعداد و تجربه‌ی کارکنان
۱۸	چن و لین ^۳ ، ۲۰۰۳	فاکتورهای انسانی مانند هوش، مهارت، تخصص، تجربه و توانایی‌های یادگیری که تماماً به افراد موجود در درون یک سازمان متکی است و نمی‌تواند تحت مالکیت سازمان دربیاید
۱۹	گراتون و گوشال ^۴ ، ۲۰۰۳	سرمایه‌ی انسانی اجتماعی، سرمایه‌ی انسانی فکری و سرمایه‌ی انسانی هیجانی
۲۰	چن و همکاران ^۵ ، ۲۰۰۴	ترکیبی از شایستگی‌ها، طرز تلقی‌ها و خلاقیت کارکنان.
۲۱	کوکاکولا و هریس ^۶ ، ۲۰۰۵	دارایی‌های افراد شامل قابلیت‌های منحصربه‌فرد و تخصص هر فرد و به‌طور جمعی برای سازمان
۲۲	ماریموتا و همکاران ^۷ ، ۲۰۰۹	آموزش و هر فعالیتی که به افزایش سطح دانش، مهارت، توانایی‌ها، ارزش‌ها و دارایی‌های اجتماعی می‌شود.
۲۳	سریواسمورتی و سریدوی ^۸ ، ۲۰۱۵	آموزش، فراگیری، دانش، مهارت
۲۴	میر کمالی، ۱۳۸۵	مهارت‌ها، ظرفیت‌ها و توانایی‌ها، دانش و آگاهی‌های افراد انسانی یک جامعه

۱. Roos et al.
۲. Bontis & Fitz-enz
۳. Chen & Lin
۴. Gratton & Ghoshal
۵. Chen et al.
۶. Cocacola & Harris
۷. Marimuthu, Arokiasamy, & Ismail
۸. Srinivasmurthy & Sridevi

دانش و مهارت‌های شناختی (شامل اطلاعات، دانش، مهارت و تخصص)، مهارت‌های فراشناختی و شایستگی‌ها عاطفی ارتباطی (شخصی اجتماعی).	نادری، ۱۳۹۰	۲۵
--	-------------	----

۵. سرمایه‌ی انسانی (ماهیت انسان و ارزش‌ها) از منظر قرآن

انسان در نگاه قرآن کریم موجودی است که با سرمایه آفریده شده است این سرمایه‌ها بسیار عمیق‌تر و ژرف‌تر از سرمایه‌های است که در دانش سازمان و مدیریت به‌ویژه در نظریه‌های مکتب مدیریت روابط انسانی مطرح شده است. قرآن کریم، انسان را خلیفه خداوند «إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً» (بقره/۳۰) و مظهر اسمایی الهی می‌داند «وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا» (بقره/۳۱) که اگر وجود انسان غبارروبی شود و در معرض تصفیه و تربیت قرار بگیرد چشمه‌های دانش و حکمت از مجرای قلبش بر زبان او جاری می‌شود: «وَاتَّقُوا اللَّهَ وَيَعْلَمِكُمُ اللَّهُ» (بقره/۲۸۲). با این مبنا انسان دارای یک هویت ملکوتی است که سرمایه‌های فراوانی در او به صورت بالقوه تعبیه شده است که در سایه تربیت می‌تواند آنها را به فعلیت برساند. (جوادی آملی، ۱۳۸۵: ۲۸۱-۲۸۳)

سرمایه‌های انسانی از نظر قرآن کریم با سرمایه‌های انسانی در سازمان و مدیریت از جهت کیفی و کمی متفاوت می‌باشد؛ زیرا عمیق‌تر و گسترده‌تر و بیشتر آخرت شمول و دایمی است و به دو دسته تقسیم می‌شود؛ سرمایه‌هایی که مربوط به معرفی ماهیت انسان می‌شود و از سوی دیگر، سرمایه‌های ارزشی انسان در سازمان را معرفی می‌کند. سرمایه‌های ماهیتی انسان از منظر آموزه‌های وحیانی عبارتند از فطرت، عقل و خرد، علم و دانش،

سمع و بصر و قلب و سرمایه‌های ارزشی انسان از منظر قرآن کریم عبارتند: از کتاب و حکمت، تقوا و پرهیزگاری، ایمان و عمل صالح، نماز و زکات، قرض دادن و دعا.

۵.۱. سرمایه‌های ماهیت انسان در سازمان

۵.۱.۱. فطرت الهی

اولین سرمایه انسان فطرت الهی است که خداوند در نهاد انسان به ودیعت نهاده است. «واژه فطر» در لغت به معنای شکاف طولی است؛ چیزی را از درازا بریدن «هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ» (ملک/۳).

از آنجاکه آفرینش و خلقت الهی به منزله شکافتن تاریکی عدم و اظهار هستی امکانی است یکی از معانی این کلمه آفرینش و خلقت است خلقتی که ابداعی است. پس کلمه «فطرت» دلالت بر معنای ویژه‌ای از آفرینش و خلقت دارد. فطری بودن بر علاوه که اقتضای آفرینش است از دو خصوصیت انسان شمول بودن، و تبدیل‌ناپذیری نیز برخوردار است (جوادی آملی، ۱۳۹۰: ۲۳-۲۴). در آیه شریفه «فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقِيمُ وَلَكِنِ أَكْثَرُ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ» (روم/۳۰). در این آیه شریفه ترغیب به فطرت مهم‌ترین سرمایه انسان می‌باشد معنای اخذ دین هم به فطرت برمی‌گردد اخذ دین هم همان فطرت خداخواه و خدا جوی انسان است و دین شکوفا شده همان فطرت است (همان، ص ۱۴۹).

۵.۱.۲. عقل و خرد

عقل و خرد سرمایه‌ای است که بنیان شخصیت انسان را تشکیل می‌دهد. از امام صادق (ع) روایت شده «دعامة الإنسان العقل» (مجلسی، ۱۴۰۶: ۲۴۳/۱۲). و در حدیث دیگر

از رسول خدا (ص) روایت شده است: «یا علی لا فقر أشد من الجهل و لا مال أعود من العقل» (همان). قرآن کریم در آیات متعدد انسان‌ها را به تعقل دعوت می‌نماید و از افرادی که از خرد و عقل خویش بهره‌برداری نمی‌نمایند بدترین جنبندگان معرفی شده‌اند «إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصَّمُّ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ» (انفال: ۲۲) «إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الَّذِينَ كَفَرُوا فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ» (انفال/۵۵) و اهل دوزخ را کسانی معرفی می‌کند که از عقل و سمع بهره‌برداری نکرده‌اند: «وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ» (ملک/۱۰).

تأکید خداوند بر تفکر و تعقل آن است که انسان باید در زندگی مادی و معنوی خودکاری را بدون فکر و اندیشه انجام ندهند، تا آنجا این مسئله مهم است که تبیین آیات الهی برای برانگیختن اندیشه‌ها و حرکت دادن افراد به سوی تفکر است، و افرادی که کارهای دنیوی و دینی‌شان روی فکر و اندیشه نباشد بی‌سرمایه‌اند (مکارم، ۱۳۷۱: ۱۳۰/۲). از نگاه قرآن فردی دارای عقل سلیم و رشید است که گفته‌های دیگران را بشنود و مطالعه کند خوب‌ها را از بد جدا کند و از میان خوب‌ها خوب‌تر را انتخاب کند: «فَبَشِّرْ عِبَادَ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ وَأُولَئِكَ هُمْ أُولُوا الْأَلْبَابِ» (زمر/ ۱۷-۱۸).

بنابراین، عقل کانون اندیشه و ادراک و دارای دو کارکرد؛ فهم و حکم بر اساس آن است (جوادی آملی، ۱۳۸۹: ۱۹۷-۱۹۳) و در قرآن با تعبیراتی همچون: علم (بقره/۱۵۴؛ مجادله/۱۱)، تفقه (توبه/۱۲۲؛ اسراء/۳۴)، تعقل (یوسف/۲؛ انبیاء/۱۰)، تفکر (روم/۸؛ آل عمران/۱۹۱)، تدبّر (نساء/۸۲؛ محمد/۲۴) و ادراک (انعام/۱۰۳) آمده است.

۵.۱.۳. علم و دانش

از جمله سرمایه‌هایی انسان از نگاه قرآن کریم علم دانش است که تکامل و پیشرفت انسان از مسیر دانش صورت می‌گیرد: «يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ»

(مجادله/۱۱). این تکامل علمی توأم با ایمان به خداوند است. اینها افرادی‌اند که در مسیر ایمان قرار گرفتند و هنوز ظرفیت تکاملی شان پر نشده است. این ظرفیت اگر با علم و دانش همراه بشود می‌تواند پیشرفت تکاملی فراوانی داشته باشد (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۱۷۹) و اساس هدایت اسلام بر علم و معرفت است.

در قرآن کریم آیات زیادی در رابطه به اهمیت علم و دانش وجود دارد: «وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا» (بقره/۳۱) و دانش را به‌عنوان یک قدرت و ابزار مهم در امر رهبری جامعه معرفی می‌کند: «وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ» (بقره/۲۴۷). در اهمیت دانش همین قدر بس که ۸۵۴ مرتبه در قرآن کریم تکرار شده است.

۴.۱.۵. سمع و بصر و قلب

از دیگر سرمایه‌های انسانی سمع و بصر و قلب است. قلب مخزن ادراک و سمع و بصر مجرای ادراک و فهم می‌باشد: «وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ» (نحل/۷۸). از این آیه استفاده می‌شود انسان در آغاز تولد هیچ علم و آگاهی ندارد، هرچند استعداد آن را دارد. آنچه از علم و دانش کسب می‌کند بعد از تولد و با ابزاری است که خدا در اختیارش قرار داده است. فؤاد گرچه به معنی قلب آمده تفاوتش با معنایی قلب آنست که در معنی فؤاد، جوشش و افروختگی، تجزیه و تحلیل و ابتکار نهفته است.

راه کسب دانش، تجربه و استدلال عقلی است. تجربه از طریق چشم و گوش، و استدلال‌های عقلی از طریق فؤاد (عقل) امکان‌پذیر است. خداوند این سه نیرو را از برترین نعمت‌ها برشمرده است. زیرا هرگونه پیشرفت مادی و معنوی ترقی و تکامل انسان به

این سه نیرو وابسته است (مکارم، ۱۳۷۰: ۳۳۸/۱۱). این سرمایه‌ها در واقع اصیل، پایه و سودآور است که می‌تواند سرمایه‌های فراوان دیگری را به همراه داشته باشد.

از این رو، قرآن کریم هرگونه عمل و رفتار را بر بهره‌برداری درست از سمع و بصر و قلب دانسته است: «وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا» (نحل/۳۶). جالب توجه آنست که سرمایه‌های سه گانه را ابزار دانش و آگاهی معرفی می‌کند و افراد کافر را که از این سه قوه بهره‌برداری درست نمی‌کنند، کر و کور و بی‌خرد معرفی کرده است: «صُمُّ بَكْمُ عُمَىٰ فُهُمُ لَا يَعْقِلُونَ» (بقره/۱۷۱) و این افراد هرگز از جهالت و گمراهی بیرون نمی‌آیند: «صُمُّ بَكْمُ عُمَىٰ فُهُمُ لَا يَرْجِعُونَ» (بقره/۱۸). در مجموع دوزخیان را افرادی معرفی می‌کند که از ابزارهایی دانش و معرفتی خود بهره‌برداری لازم را در مسیر سعادت دنیوی و اخروی خود نمی‌کنند و آن‌ها را از هر جانوری پایین‌تر معرفی کرده است: «وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَالْإِنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ» (اعراف/۱۷۹). در اهمیت بصیرت همین قدر بس که پیامبران بزرگی همچون ابراهیم و اسحاق و یعقوب به صفت بصیرت و قدرت تعریف شده‌اند: «وَأذْكُرْ عِبَادَنَا إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ أُولَى الْأَيْدِي وَالْأَبْصَارِ» (ص/۴۵).

جدول شماره (۲): سرمایه‌های ماهیت انسان در سازمان

عنوان	سوره	آیه	تکرار	متن آیه
تقوا	روم	۲۱	۱	فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ
تقوا	آل عمران	۱۹۱ و ۷	۲	وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ

و زَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ	۱	۲۶۹	بقره	
لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ	۱	۱۷۶	اعراف	
كَذَلِكَ نَفْصِلُ آيَاتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ	۱	۲۴	يونس	
ذَلِكَ لآيَاتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ	۲	۱۹ و ۳	رعد	
إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ... و لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ... إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ	۳	۱۱ و ۴۴ و ۶۹	نحل	
إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ	۱	۲۱	روم	
إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ...	۴	۹ و ۴۲ و ۱۸ و ۱۷	زمر	
إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ	۱	۱۳	جاثیه	
لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ	۱	۲۱	حشر	
هُوَ إِلَهُ أَحَدٍ وَ لِيَذَّكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ	۱	۵۲	ابراهيم	
وَ لِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ	۱	۲۹	ص	
الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ	۱	۲۲	انفال	
لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ...	۱	۱۰	ملك	
وَ أَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَ فَلَا تَعْقِلُونَ... وَ يَرِيكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ... بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ أَ فَلَا تَعْقِلُونَ... وَ السَّحَابُ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ... وَ لَوْ كَانَ أَبَاؤُهُمْ لَأَعْقِلُونَ شَيْئًا... وَ نَدَاءُ صَمِّ بِكُمْ عَمَى فَهْمٌ لَأَعْقِلُونَ... كَذَلِكَ بَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ	۷	۴۴ و ۷۳ و ۷۶ و ۱۶۴	بقره	عقل و خرد

		و ۱۷۰ و ۱۷۱ و ۲۴۲	
و الْإِنجِيلِ إِلَّا مَنْ بَعْدَهُ أَ فَلَا تَعْقِلُونَ... وَمَا تُخْفَى صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمْ الْآيَاتِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ	۲	۶۵ و ۱۱۸	آل عمران
و لَهُوَ وَ لِدَارِ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِّلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَ فَلَا تَعْقِلُونَ... وَ لَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ذَلِكُمْ وَصَاكُم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ	۲	۳۲ و ۱۵۱	انعام
وَ الدَّارِ الْآخِرَةُ خَيْرٌ لِّلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَ فَلَا تَعْقِلُونَ	۱	۱۶۹	اعراف
وَ لَا أَذْرَاكُمْ بِهِ فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا مِّن قَبْلِهِ أَ فَلَا تَعْقِلُونَ	۱	۱۶	یونس
يَا قَوْمِ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِنْ أَجْرِي إِلَّا عَلَى الَّذِي فَطَرَنِي أَ فَلَا تَعْقِلُونَ	۱	۵۱	هود
إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ... وَ لِدَارِ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِّلَّذِينَ اتَّقَوْا أَ فَلَا تَعْقِلُونَ	۲	۱۰۹ و ۲	یوسف
لَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ كِتَابًا فِيهِ ذِكْرُكُمْ أَ فَلَا تَعْقِلُونَ... أَفَ لَكُمْ وَ لِمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ أَ فَلَا تَعْقِلُونَ	۲	۱۰ و ۶۷	انبیاء
وَ لَهُ اخْتِلَافُ اللَّيْلِ وَ النَّهَارِ أَ فَلَا تَعْقِلُونَ	۱	۸۰	مومنون
كَذَلِكَ يَبِينُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ	۱	۶۱	نور
قَالَ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَ الْمَغْرِبِ وَ مَا بَيْنَهُمَا إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ	۱	۲۸	شعراء
وَ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَ أَبْقَى أَ فَلَا تَعْقِلُونَ	۱	۶۰	قصص
وَ لَقَدْ أَضَلَّ مِنْكُمْ جِبِلًّا كَثِيرًا أَ قَلِمَ تَكُونُوا تَعْقِلُونَ	۱	۶۲	یس
وَ بِاللَّيْلِ أَ فَلَا تَعْقِلُونَ	۱	۱۳۸	صافات
وَ لَتَبْلُغُوا أَجَلًا مُّسَمًّى وَ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ	۱	۶۷	غافر
إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ	۱	۳	زخرف

اعلموا أن الله يحيى الأرض بعد موتها قد بينا لكم الآيات لعلكم تعقلون	۱	۱۷	حديد	علم و دانش
ذلك بأنهم قوم لا يعقلون... وأكثرهم لا يعقلون	۲	۵۸ و ۱۰۳	مائده	
إن شر الدواب عند الله الصم البكم الذين لا يعقلون	۱	۲۲	انفال	
ولو كانوا لا يعقلون... ويجعل الرجس على الذين لا يعقلون	۲	۴۲ و ۱۰۰	يونس	
إن في ذلك آيات لقوم يعقلون	۱	۴	رعد	
إن في ذلك آيات لقوم يعقلون... إن في ذلك آية لقوم يعقلون	۲	۶۷ و ۱۲	نحل	
أفلم يسيروا في الأرض فتكون لهم قلوب يعقلون	۱	۴۶	حج	
أم تحسب أن أكثرهم يسمعون أو يعقلون	۱	۴۴	فرقان	
ولقد تركنا منها آية بينة لقوم يعقلون... من نزل من السماء ماء فأحيا به الأرض من بعد موتها ليقولن الله قل الحمد لله بل أكثرهم لا يعقلون	۲	۳۵ و ۶۳	عنكبوت	
به الأرض بعد موتها إن في ذلك آيات لقوم يعقلون... فأنتم فيه سواء تخافونهم كخيفتكم أنفسكم كذلك تفصل الآيات لقوم يعقلون	۲	۲۴ و ۲۸	روم	
ومن نعمة ننكسه في الخلق أ فلا يعقلون	۱	۶۸	يس	
أ ولو كانوا لا يملكون شيئاً ولا يعقلون	۱	۴۳	زمر	
وتصريف الرياح آيات لقوم يعقلون	۱	۵	جاثية	
إن الذين ينادونك من وراء الحجرات أكثرهم لا يعقلون	۱	۴	حجرات	
وقلوبهم شتى ذلك بأنهم قوم لا يعقلون	۱	۱۴	حشر	
إن الذين أتوا العلم	۱	۱۰۷	اسراء	
وليعلم الذين أتوا العلم	۱	۵۴	حج	

قال الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ	۱	۲۷	نحل
وَأُوتِينَا الْعِلْمَ	۱	۴۲	نمل
وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ	۱	۸۰	قصص
الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ	۱	۴۹	عنکبوت
الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ	۱	۵۶	روم
الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ	۱	۶	سبأ
لِلَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ	۱	۱۶	محمد
وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ	۱	۱۱	مجادله
مجموع فراوانی ۷۸			

فراوانی سرمایه‌های مربوط به ماهیت انسان با توجه به جزئیات جدول یادشده در نگاره زیر نشان داده شده است. عناصر سازنده سرمایه‌های ماهیت انسان در سازمان در نگاره زیر به تصویر کشیده شده است:

۵.۲. سرمایه‌های ارزشی در سازمان

جدول شماره (۳): سرمایه‌های ارزشی از منظر قرآن کریم

عنوان	سوره	آیه	تکرار	متن آیه
ایمان و عمل صالح	بقره	۲۵ و ۸۲ و ۲۷۷	۳	وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ... وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ... إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
	آل عمران	۵۷	۱	وَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ... وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ... وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنتَى... فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ	۴	۵۷ و ۱۲۲ و ۱۲۴ و ۱۷۳ و	نساء
وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ... لَعَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ	۲	۹ و ۹۳	مائده
وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ	۱	۴۲	اعراف
ثُمَّ يُعِيدُهُ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ... إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ	۲	۴ و ۹	يونس
إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ... إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ	۲	۲۳ و ۱۱	هود
الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ	۱	۲۹	رعد
وَأَدْخِلَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ	۱	۲۳	ابراهيم
الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنْ لَهُمْ أُجْرًا كَبِيرًا	۱	۹	اسراء
وَيُبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنْ لَهُمْ أُجْرًا حَسَنًا... إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ... إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ	۳	۲ و ۳۰ و ۱۰۷	كهف
إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ	۱	۹۶	مريم
قَدْ عَمِلَ الصَّالِحَاتِ فَأُولَئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلَى... وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ	۲	۷۵ و ۱۱۲	طه
فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ	۱	۹۴	انبیاء
إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ... إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ... فَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ... فَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ	۴	۲۳ و ۱۴ و ۵۶ و ۵۰	حج
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ	۱	۵۵	نور

شعراء	۲۲۷	۱	إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
عنكبوت	۷ و ۹ و ۵۸	۳	وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
روم	۱۵ و ۴۵	۲	فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ... لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
لقمان	۸	۱	إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
سجده	۱۹	۱	إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
سبا	۴	۱	لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
فاطر	۷	۱	وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
ص	۲۴ و ۲۸	۲	إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ... أَمْ تَجْعَلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
غافر	۵۸	۱	وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
فصلت	۸	۱	إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
شوری	۲۶	۱	وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ... ذَلِكَ الَّذِي يُبَشِّرُ اللَّهَ عِبَادَهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ... وَيَسْتَجِيبُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
جاثیه	۱۵	۱	مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ
محمد	۲ و ۱۲	۲	وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ... إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
فتح	۲۹	۱	وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
طلاق	۱۱	۱	رَسُولًا يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِ اللَّهِ مَبِينَاتٍ لِيُخْرِجَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
انشقاق	۲۵	۱	إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
بروج	۱۱	۱	إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
تین	۶	۱	إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
بینه	۷	۱	إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ

و يَعْلَمُهُمُ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ... وَ يَعْلَمُكُمُ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ... وَ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَ الْحِكْمَةَ... يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَ مَنْ يُؤْتِ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا	۱	۳	عصر	کتاب و حکمت
و يَعْلَمُهُمُ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ... وَ يَعْلَمُكُمُ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ... وَ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَ الْحِكْمَةَ... يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَ مَنْ يُؤْتِ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا	۴	۱۲۹ و ۱۵۱ و ۱۵۱ و ۲۶۹	بقره	
و يَعْلَمُهُمُ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ... وَ يَعْلَمُكُمُ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ	۲	۱۶۴ و ۴۸	آل عمران	
فَقَدْ آتَيْنَا آلَ إِبْرَاهِيمَ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ... وَ أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ	۲	۵۴ و ۱۱۳	نساء	
وَ إِذْ عَلَّمْتِكَ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ	۱	۱۱۰	مائده	
وَ لَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنْ اشْكُرْ لِلَّهِ	۱	۱۲	لقمان	
وَ شَدَدْنَا مُلْكَهُ وَ آتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ	۱	۲۰	ص	
وَ يَعْلَمُهُمُ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ	۱	۲	جمعه	
وَ لَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ... مِنْ الَّذِينَ آمَنُوا وَ الَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ	۲	۱۰۳ و ۲۱۲	بقره	
مَنْ ذَلِكَمُ الَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ... أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَ اتَّقَوْا أَجْرٌ عَظِيمٌ... لَكِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ	۳	۱۵ و ۱۷۲ و ۱۹۸	آل عمران	
وَ لَوْ أَنَّ أَهْلَ الْكِتَابِ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا... إِذَا مَا اتَّقَوْا وَ آمَنُوا	۲	۹۳ و ۶۵	مائده	
وَ لَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَى آمَنُوا وَ اتَّقَوْا... إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا	۲	۲۰۱ و ۹۶	اعراف	
لِلَّذِينَ اتَّقَوْا أَ فَلَا تَعْلَمُونَ	۱	۱۰۹	یوسف	
الَّذِينَ اتَّقَوْا	۱	۳۵	رعد	

وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ... إِنْ اللَّهُ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا	۲	۱۲۸ و ۳۰	نحل
الَّذِينَ اتَّقَوْا	۱	۷۲	مریم
الَّذِينَ اتَّقَوْا	۱	۲۰ و ۶۱ و ۷۳	زمر
وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا... وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا... وَلَكِنَّ الْبُرَّ مِنَ اتَّقَى وَآتَوَا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ... وَاتَّقُوا اللَّهَ... وَاتَّقُوا اللَّهَ... فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقَى وَاتَّقُوا اللَّهَ... وَاتَّقُوا اللَّهَ... وَاتَّقُوا اللَّهَ... يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ... وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ... وَاتَّقُوا اللَّهَ	۱۲	۴۸ و ۱۲۳ و ۱۸۹ و ۱۹۴ و ۱۹۶ و ۲۰۳ و ۲۲ و ۲۳۱ و ۲۳۳ و ۲۷۸ و ۲۸۱ و ۲۸۲	بقره
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ... وَاتَّقُوا اللَّهَ... وَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ... وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ	۴	۱۰۲ و ۱۳۰ و ۱۳۱ و ۲۰۰	آل عمران
يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ... وَإِيَّاكُمْ أَنْ اتَّقُوا اللَّهَ	۲	۱ و ۱۳۱	نساء

وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ... وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ... وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ... وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ... وَاتَّقُوا اللَّهَ... اتَّقُوا اللَّهَ... وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ... وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ... وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ... وَاتَّقُوا اللَّهَ... قَالَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ ...	۱۱	۲ و ۴ و ۷ و ۸ و ۱۱ و ۳۵ و ۵۷ و ۸۸ و ۹۶ و ۱۰۸ و ۱۱۲	مائده
وَاتَّقُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ	۱	۱۵۵	انعام
وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً... وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ	۲	۲۵ و ۶۹	انفال
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ	۱	۱۱۹	توبه
وَاتَّقُوا اللَّهَ	۱	۶۹	حجر
يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ	۱	۱	حج
وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي	۲	۱۳۲ و ۱۸۴	شعرا
يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ	۱	۳۳	لقمان
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ	۱	۷۰	احزاب
وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّقُوا مَا بَيْنَ أَيْدِيكُمْ	۱	۴۵	يس
قُلْ يَا عِبَادِ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمُ	۱	۱۰	زمر
وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ... اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ... وَاتَّقُوا اللَّهَ	۳	۱۰ و ۱۲	حجرات
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ	۱	۲۸	حديد

یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَنَاجُوا بِالْإِثْمِ وَالْإِثْمَانِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَةِ الرَّسُولِ وَتَنَاجُوا بِالْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ	۱	۹	مجادله	نماز و زکات
وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ... وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ	۲	۱۸ و ۷	حشر	
وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ	۱	۱۱	ممتحنه	
وَ اتَّقُوا اللَّهَ رَبَّكُمْ	۱	۱	طلاق	
وَ إِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ... وَ تَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ	۲	۲۰۶ و ۱۹۷	بقره	
يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ... وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِي أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ	۲	۳۷ و ۱	احزاب	
إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ	۱	۱۳	حجرات	
وَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ... وَ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ... وَ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ... وَ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ... وَ أَقَامَ الصَّلَاةَ وَ آتَى الزَّكَاةَ... وَ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَ آتَوُا الزَّكَاةَ	۶	۴۳ و ۸۳ و ۱۱۰ و ۱۷۷ و ۲۷۷	بقره	
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ... وَ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ... وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ فَلْتَقُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ... فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلَاةَ فَادْكُرُوا اللَّهَ قِيَامًا وَ قَعُودًا وَ عَلَىٰ جُنُوبِكُمْ فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا... وَ الْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ وَ الْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ	۵	۴۳ و ۷۷ و ۱۰۲ و ۱۰۳ و ۱۶۲	نساء	
أَقِمْتُمُ الصَّلَاةَ وَ آتَيْتُمُ الزَّكَاةَ... الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ	۲	۵۵ و ۱۲	مائده	
وَ أَنْ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ	۱	۷۲	انعام	

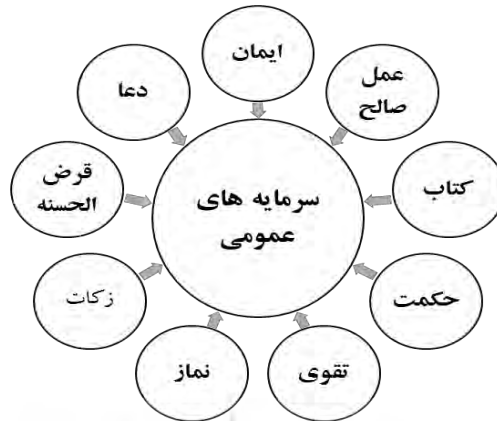
اعراف	۱۷۰	۱	وَ أَقَامُوا الصَّلَاةَ
انفال	۳	۱	الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ
توبه	۱۱ و ۱۵ ۱۸ و ۵۴ و ۷۱	۵	وَ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَ آتَوُا الزَّكَاةَ... وَ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَ آتَوُا الزَّكَاةَ... وَ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَ آتَوُا الزَّكَاةَ... وَ آتَوُا الزَّكَاةَ... وَ لَا يَأْتُونَ الصَّلَاةَ إِلَّا وَ هُمْ كُسَالَى... وَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ
يونس	۸۷	۱	وَ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ
هود	۱۱۴	۱	وَ أَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ
رعد	۲۲	۱	وَ أَقَامُوا الصَّلَاةَ
ابراهيم	۳۱ و ۳۷	۲	الَّذِينَ آمَنُوا يُقِيمُوا الصَّلَاةَ... رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ
اسراء	۷۸	۱	أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ
مريم	۵۹	۱	فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ
طه	۱۴	۱	وَ أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي
حج	۴۱ و ۷۸	۲	أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَ آتَوُا الزَّكَاةَ... وَ تَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ
نور	۵۶	۱	وَ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ
نمل	۳	۱	الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ
عنكبوت	۴۵	۱	وَ أَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَ الْمُنْكَرِ
روم	۳۱	۱	وَ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ
لقمان	۴ و ۱۷	۲	الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ... يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ
احزاب	۳۳	۱	وَ أَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَ آتِينَ الزَّكَاةَ
فاطر	۱۸ و ۲۹	۲	وَ أَقَامُوا الصَّلَاةَ... وَ أَقَامُوا الصَّلَاةَ
شورى	۳۸	۱	وَ أَقَامُوا الصَّلَاةَ

مجادله	۱۳	۱	فَأَقِمْوَا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ
مزمّل	۲۰	۱	وَاقِمْوَا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ
بینه	۵	۱	وَيُقِمْوَا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ
بقره	۴۵ و ۱۵۳ و ۲۳۸	۳	وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ... يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ... حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ
نساء	۱۰۱ و ۱۴۲	۲	جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ... وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ
مائده	۵۸ و ۹۱ و ۱۰۶	۴	وَإِذَا نَادَيْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ اتَّخَذُوهَا هُزُوًا... يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا... وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ... مِنْ بَعْدِ الصَّلَاةِ فَيُقْسِمَانِ بِاللَّهِ
ابراهیم	۴۰	۱	رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلَاةِ
انبیاء	۷۳	۱	وَإِقَامَ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءَ الزَّكَاةِ
حج	۳۵	۱	وَالْمُقِيمِ الصَّلَاةِ
نور	۳۷	۱	وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ
حدید	۱۸	۱	وَاقْرَءُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يَضَاعَفُ لَهُمْ
مزمّل	۲۰	۱	وَاقْرَءُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا
بقره	۲۴۵	۱	مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا
حدید	۱۱	۱	مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيَضَاعِفُهُ لَهُ
غافر	۶۰	۱	وَقَالَ رَبِّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ
مجموع فراوانی: ۲۰۸			

عناصر سازنده سرمایه‌های ارزشی در سازمان در نگاره زیر به تصویر کشیده شده

است:

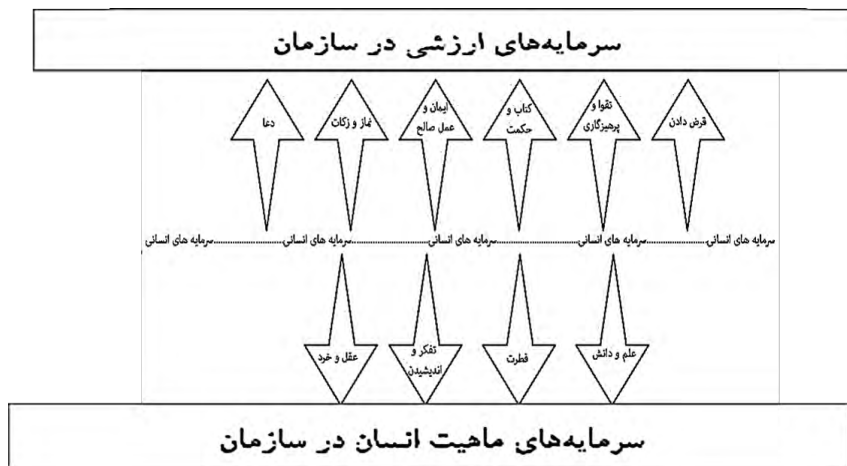
نگاره (۲): عناصر سازنده‌ی سرمایه‌های ارزشی از منظر قرآن کریم

۵.۳. ارتباط و تعامل سرمایه‌های ماهیت انسان و ارزش‌ها در سازمان

مدل مفهومی این تحقیق از سرمایه‌های ماهیت انسان و ارزش‌ها در قرآن کریم گرفته شده است که به کمک روش اکتشافی و کاربست تفسیر موضوعی با ابزار استنتاجی، برخی از مهم‌ترین آن‌ها استخراج گردید. بر اساس یافته‌های یادشده خداوند متعال دو گونه سرمایه در اختیار انسان قرار داده است؛ بخشی از آن، سرمایه‌هایی است که مربوط به ماهیت انسان می‌شود. بخشی دیگری از آن مربوط به سرمایه‌هایی است که ارزش‌ها در سازمان را معرفی می‌کند. به نظر می‌رسد سرمایه‌های ارزشی در سازمان مترتب و مبتنی بر سرمایه‌های ماهیت انسان می‌باشد. به دیگر سخن، سرمایه‌های ارزشی در سازمان برای سرمایه‌های ماهیت انسان هدف قرار داده شده است که انسان با بهره‌گیری از ظرفیت سرمایه‌های مربوط به ماهیت انسان، می‌تواند از سرمایه‌های ارزشی در سازمان به‌خوبی بهره‌برداری کرده و به نتایج مطلوب رسیده و هدایت شود.

نگاره (۳): ارتباط و تعامل سرمایه‌های ماهیت انسان و ارزش‌ها در سازمان

نتیجه

تحول در انسان منشأ تمام تحولات و به‌ویژه ظهور و پیدایش پیشرفت‌های جهان صنعتی کنونی است و هر برنامه‌ای که آموزش و پرورش صحیح و ارتقای کیفی ظرفیت‌های او در نظر گرفته نشود راه به‌جای نمی‌برد زیرا انسان عنصر اصلی و کلید توسعه و پیشرفت جامعه بشری است. در اینکه توسعه چیست و علل آن کدام است؟ از کجا، کجا و چگونه آغاز شده است؟ عامل آن منابع طبیعی است؟ خصوصیات نژادی است؟ یا انقلاب صنعتی علت اصلی توسعه کشورهای توسعه‌یافته می‌باشد؟ یا اینکه خود انقلاب صنعتی معلول تحولات قبلی بوده است؟ چه خصوصیات و ویژگی‌های سبب شد تا بعضی از کشورها به سرعت خلأ تکنیکی موجود را پر نمایند و در مسیر توسعه قرار بگیرند؟ علل عقب‌ماندگی کشورهای جهان سوم چیست؟ و ده‌ها علل دیگر از این قبیل جای بحث و نظر دارد. آنچه مسلم به نظر می‌رسد تئوری‌های رشد و توسعه عموماً نشان می‌دهد که انسان‌محور و کلید اصلی توسعه به شمار می‌آید و استراتژی‌های کلی توسعه باید در جهت رفع موانع و آماده‌سازی محیط مناسب جهت رشد و تکامل افکار انسان‌ها طراحی

گردد و این شرط لازم و کافی برای تحولات سریع در محیط مادی است. به دلیل آنکه انسان به طور طبیعی گرایش به رشد و تکامل دارد و اصلی‌ترین تفاوت او با دیگر موجودات داشتن تفکر و خلاقیت است. این موجود متفکر طبق قاعده علمی روش‌های نوین و شیوه‌های جدید در زندگی و محیط مادی اطراف خویش می‌آفریند. از آنجاکه خلق کردن و آفریدن و حرکت به سوی تکامل در ذات و نهاد انسان است، از او انتظار رشد و تکامل می‌رود. اگر سکون و استایی در دوره‌ای از تاریخ بشریت حاکمیت دارد و یا مللی علی‌رغم تحولات توسعه صنعتی، هنوز زندگی دوران معیشتی را سپری می‌نمایند به خاطر موانعی است که در مقابل رشد و تکامل آن‌ها وجود دارد که اگر موانع بر طرف شود به طور طبیعی زمینه رشد و تکامل و توسعه‌ای آن‌ها فراهم خواهد شد. این اصل مهم در قرآن کریم نیز تبیین شده است که تغییر و تحول از خود انسان شروع می‌شود و انسان را منشأ تحولات مادی و معنوی معرفی می‌کند: «إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» (رعد/۱۱). این تغییر بینش، دانش و رفتار انسان را شامل می‌شود. این یک سنت الهی است که خداوند استعداد آن را در نهاد انسان به ودیعت نهاده است. از این رو، یکی از نعمت‌های بزرگ الهی اندیشیدن تحول و آفرینندگی در انسان است که اگر انسان این نعمت را در خودش شکوفا نکند گویا پشت به نعمت الهی کرده است.

- ۱۲۵- تحقیقات پرفسور «شولتز» نشان داد که عامل تعیین‌کننده در تضمین رفاه انسان سرمایه-گذاری در مردم و دانش است. از نظر او دیدگاه رایج و گسترده که می‌گوید: «محدودیت-های فضا، انرژی، زمین‌های کشاورزی، و دیگر منابع مادی زمین، مانع از رفاه انسان است». مردود است زیرا افزایش توانایی‌های اکتسابی جوامع انسانی در سراسر جهان پیشرفت در دانش مفید کلید حفظ و افزایش بازدهی اقتصادی در آینده و تأثیر مثبت آن

در رفاه انسان می‌باشند. از دید او مدیران و اقتصاددان‌های بزرگ همچون آدام اسمیت^۱، دیوید ریکاردو^۲، و توماس مالتوس^۳ نتوانستند پیش‌بینی کنند که توسعه اقتصادی ملل صنعتی غربی اساساً بر کیفیت جمعیت استوار است و بخش عمده‌ای از درآمد ملی کشورهای صنعتی (چهارپنجم آن در ایالات متحده آمریکا) هم‌اکنون ناشی از ارزش اضافی نیروی کار و تنها بخش کوچکی از آن مربوط به دارایی‌ها می‌باشد این ایده‌ی شولتز که «ارزش وقت انسان در حال افزایش است» می‌تواند پایه و اساس اقتصاد در آینده باشد.

در این تحقیق مشخص شد که در متون کلاسیک‌ها و نئوکلاسیک‌ها تنها به سرمایگی فیزیکی توجه شده بود. باگذشت زمان سرمایه‌های دیگری نیز وارد متون علمی شدند. به هر مقدار مطالعات توسعه پیش رفت کرد توجه به اهمیت سرمایه انسانی زیادتر شد. در واقع سرمایه انسانی منشأ همه تحولات به‌ویژه ظهور و پیدایش پیشرفت‌های جهان صنعتی کنونی است. زیرا انسان کلید توسعه و پیشرفت جامعه بشری می‌باشد.

بیان گردید که انسان در نگاه قرآن کریم موجودی است که با سرمایه‌های متنوع آفریده شده است سرمایه‌های که از نظر کیفی و کمی با سرمایه‌های سازمانی معمول به مراتب متفاوت‌تر می‌باشد. سرمایه‌های یادشده به سرمایه‌های مربوط به ماهیت انسان و سرمایه‌های مربوط به ارزش‌های سازمانی است که سرمایه‌های مربوط به ماهیت انسان، سرمایه‌هایی است که به شخصیت و خلقت انسان مربوط می‌شود که همان دارایی‌های ذاتی و فطری است. اگر انسان این دارایی‌ها را درست سازماندهی کند می‌تواند به یک بهره‌برداری مطلوب برسد

۱. Adam Smith
 ۲. David Ricardo
 ۳. Thomas Malthus

این سرمایه‌ها عبارتند از فطرت، عقل و خرد، علم و دانش، سمع و بصر و قلب، ایمان و عمل صالح، عمر و زندگی، سعی و تلاش. در مقابل سرمایه‌هایی همچون کتاب و حکمت، تقوا و پرهیزگاری، ایمان و عمل صالح، نماز و زکات، قرض دادن و دعا است که ارزش‌های سازمان را بیان می‌کند. مشخص شد که سرمایه‌های که قرآن کریم برای انسان تعریف می‌کند بسیار عمیق‌تر و بنیادی‌تر از سرمایه‌هایی است که در سازمان‌ها مطرح شده است، هرچند که سرمایه‌های انسانی در سازمان را هم پوشش می‌دهد.

منابع

- قرآن کریم، ترجمه ناصر مکارم، قم: انتشارات دارالقرآن الکریم، ۱۴۱۸.
۱. احمدی، محمد طاهر، علی اکبر، میدانی، برشته، جندقی، روش همگرایی آزمون باند، تعامل بین سرمایه انسانی، و بهره‌وری کل عوامل تولید ایران، فصلنامه علمی-پژوهشی رشد و توسعه اقتصادی، ۱۳۸۹.
 ۲. اردستانی، عباس، ورزشکار، هادی، نقش سرمایه انسانی در افزایش بازدهی سرمایه گذاری بر پایه مدل سه شاخکی، فصلنامه پژوهش‌های مدیریت منابع انسانی دانشگاه جامع امام حسین (ع)، ۱۳۹۵.
 ۳. انوری، حسن، فرهنگ بزرگ سخن، تهران: سخن، ۱۳۸۳.
 ۴. الوانی، سید مهدی، تصمیم‌گیری و تعیین خط مشی عمومی، تهران: سمت، ۱۳۸۴.
 ۵. ایان باربور، علم و دین، ترجمه بهاءالدین خرمشاهی، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۶۲.
 ۶. بختیاری، صادق، سرمایه انسانی، فقر نابرابری‌های درآمدی در اسلام و کشورهای اسلامی، فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، ۱۳۹۰.

۷. بابایی، عبدالله، ارتباط ارزش‌های انسانی، تهران: انتشارات دستان، ۱۳۷۲.
۸. ترنر، جان‌اتان، اچ، مفاهیم و کاربردهای جامعه‌شناسی، ترجمه: محمد فولادی و محمد عزیز بختیاری، تهران: موسسه امام خمینی (ره)، ۱۳۷۸.
۹. جوادی آملی، تسنیم، قم: اسراء، ۱۳۸۹.
۱۰. جیت سزایانمدیریت دانش و سرمایه‌های انسانی، تدبیر، شماره ۱۷۷، ۱۳۸۵.
۱۱. حیدری، علی‌رضا، سیاست‌گذاری سرمایه انسانی در ایران، تهران: انتشارات آگاه، ۱۳۹۵.
۱۲. حسینی شیرازی، سید محمد، تقریب القرآن الی الالذهان، بیروت: دارالعلوم، ۱۴۲۴.
۱۳. رضائیان، علی، مبانی سازمان و مدیریت، تهران: سمت، ۱۳۸۷.
۱۴. کردستانی، غلام‌رضا، اندازه‌گیری و گزارش سرمایه‌گذاری، ۱۳۸۷.
۱۵. سازگارا، پروین، نگاهی به جامعه‌شناسی با تاکید بر فرهنگ، تهران: نشر کویر، ۱۳۷۷.
۱۶. شولتس، تئودور ویلیام، سرمایه‌گذاری در نیروی انسانی و توسعه اقتصادی، تهران: موسسه تحقیقات پولی و بانکی، ۱۳۷۱.
۱۷. صدری افشار، غلامحسین، فرهنگنامه فارسی، تهران: فرهنگ معاصر، ۱۳۸۸.
۱۸. طباطبایی، محمدحسین، ترجمه تفسیر المیزان، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۷۴.
۱۹. طالقانی، سید محمود، پرتوی از قرآن، تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۶۲.

۲۰. علی پور، زهرا، سردار، سهیلا، سرمایه‌ی فکری بر ارتباط میان وظایف مدیریت منابع انسانی و عملکرد سازمانی، فصلنامه‌ی پژوهش‌های مدیریت منابع انسانی، دانشگاه جامع امام حسین (ع)، ۱۳۹۰.

۲۱. علی احمدی، علیرضا و علی احمدی، حسین، مدیریت ارزشی با تکیه بر ارزش‌های اسلامی، تهران: انتشارات تولید دانش، ۱۳۸۳.

۲۲. عمید، حسن، فرهنگ فارسی، تهران: مؤسسه انتشارات امیر کبیر، ۱۳۸۴.

۲۳. فرهنگی، علی اکبر، ارتباطات انسانی، تهران: خدمات فرهنگی رسا، ۱۳۷۴.

۲۴. قرشی بنابی، علی اکبر، تفسیر احسن الحدیث، تهران: بنیاد بعثت، مرکز چاپ و نشر، ۱۳۷۵.

۲۶. قلی‌پور، آرین، جامعه‌شناسی سازمان‌ها: رویکرد جامعه‌شناختی به سازمان و مدیریت، تهران: سمت، ۱۳۸۰.

۲۷. نکوکار، غلام حسین، اسکندری، مجتبی، طراحی بهره‌وری سرمایه انسانی، فصلنامه‌ی پژوهش‌های مدیریت منابع انسانی، دانشگاه جامع امام حسین (ع)، ۱۳۹۲.

۲۸. ناهیدی، محمد رضا، جابری، نسیم، سرمایه انسانی و شدت سرمایه بر روی مدیریت بهره‌وری کار در اقتصاد ایران، ۱۳۸۹.

۲۹. مومنی، مانی، زروکی، شهریاری، نقش سرمایه انسانی بر روابط دستمزد و بهره‌وری نیروی کار در صنایع کارخانه‌ای ایران، فصلنامه پژوهشی، پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی، ۱۳۹۵.

۳۰. غیائی ندوشن، سعید، امین الرعایا، احسان، فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات مدیریت، ۱۳۹۶.
۳۱. متوسلی، محمود، سرمایه‌گذاری در نیروی انسانی و توسعه اقتصادی، بی‌نا، ۱۳۷۰.
۳۲. مجلسی، محمدتقی، روضه‌المتقین فی شرح من لایحضره الفقیه (ط - القدیمه)، قم: مؤسسه فرهنگی اسلامی کوشانپور، ۱۴۰۶.
۳۳. مدرسی، سید محمدتقی، من هدی القرآن، تهران: دار محبی الحسین، ۱۴۱۹.
۳۴. میر کمالی، سید محمد، فرهنگ مدیریت آموزش، تهران: انتشارات یسپرون، ۱۳۸۱.
۳۵. مهر ناز پیروز نیک، سند ملل متحد، دستور کار ۲۰۳۰ برای توسعه پایدار، بی - تا.
۳۶. معین، محمد، فرهنگ فارسی، تهران: امیر کبری، ۱۳۷۱.
۳۷. محبوبی منش، حسین، جامعه‌شناسی ارزش‌ها با تأکید بر نظم و امنیت، تهران: دانشگاه علوم انتظامی، ۱۳۹۴.
۳۸. نادری، ابوالقاسم، اقتصاد آموزش، تهران: نشر یسپرون، ۳۱۸۱.
۳۹. هال بر دلی، استراتژی سرمایه انسانی، ترجمه لقمان رحمان پور و فاطمه کاظمی نژاد، تهران: انتشارات اندیشه‌های گوهربار، ۱۳۸۹.

۱. Bontis, N. (۱۹۹۸). Intellectual capital: an exploratory study that develops measures and models. *Management Decision*, ۳۶(۲), ۶۳-۷۶.

۲. Bontis, N. & Fitz-enz, J. (۲۰۰۲). Intellectual Capital ROI: A Causal Map of Human Capital Antecedents and Consequents. *Journal of Intellectual Capital*, ۳(۳), ۲۲۳-۲۴۷.
۳. Bontis, N. (۲۰۰۱). Managing organizational knowledge by diagnosing intellectual capital: framing and advancing the state of the field. In *Knowledge management and business model innovation* (pp. ۲۶۷-۲۹۷): IGI Global.
۴. Bontis, N. Chua Chong Keow, W. & Richardson, S. (۲۰۰۰). Intellectual capital and business performance in Malaysian industries. *Journal of intellectual capital*, ۱(۱), ۸۵-۱۰۰.
۵. Becker, G. S. (۳۹۹۳). *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, With Special Reference to Education*. Chicago: University of Chicago Press. Third Edition.
۶. Chen, H. M. & Lin, K. J. (۲۰۰۳). The Measurement of Human Capital and its Effects on the Analysis of Financial Statements. *International Journal of Management*, ۲۰(۴), ۴۷۰-۴۷۸.
۷. Cocacola.M. & Harris.D. (۲۰۰۵). Measuring Human Capital Cost through Benchmarking in Health Care Environment. *Journal of Health Care Finance*, ۲۹(۲), ۲۷-۳۷.
۸. Cabello-Medina, C. López-Cabrales, Á. & Valle-Cabrera, R. (۲۰۱۱). Leveraging the innovative performance of human capital through HRM and social capital in Spanish firms. *The International Journal of Human Resource Management*, ۲۲(۰۴), ۸۰۷-۸۲۸.
۹. Cabrita, M. d. R. & Bontis, N. (۲۰۰۸). Intellectual capital and business performance in the Portuguese banking industry. *International Journal of Technology Management*, ۴۳(۱-۳), ۲۱۲-۲۳۷.
۱۰. Crawford, R. (۱۹۹۱). *The Era Of Human Capital: The Emergence of Talent, Intelligence, and Knowledge as the Worldwide Economic Force and what it Means to Managers and Investors*. New York: Harper Business.

۱۱. Crook, T. R. Todd, S. Y. Combs, J. G. Woehr, D. J. & Ketchen Jr, D. J. (۲۰۱۱). Does human capital matter? A meta-analysis of the relationship between human capital and firm performance. *Journal of applied psychology*, ۹۶(۳), ۴۴۳.
۱۲. Davenport, T.H. & Prusak, L. (۱۹۹۸). *Working Knowledge: How Organizations Manage what They Know*. Boston: Harvard Business School Press. MA.
۱۳. Edvinsson, L. & Malone, M. S. (۱۹۹۷). *Intellectual Capital: Realizing Your Company's True Value by Finding Its Hidden Brainpower*. New York, NY: Harper Business.
۱۴. Gratton, L. & Ghoshal, S. (۲۰۰۳). *Managing Personal Human Capital: New Ethos for the Volunteer Employee*. *European Management Journal*, ۲۱(۱), ۱-۱۰.
۱۵. Hamel, G. & Prahalad, C.K. (۱۹۹۴). *Competing for the Future*. Boston: HBS Press.
۱۶. Schultz, T. W. (۱۹۶۱). Investment in human capital. *The American economic review*, ۱-۱۷.
۱۷. Hudson, W. (۱۹۹۳). *Intellectual Capital: How to Build it, Enhance it, Use it*. New York: John Wiley & Sons.
۱۸. Seleim, A. Ashour, A. & Bontis, N. (۲۰۰۷). Human capital and organizational performance: a study of Egyptian software companies. *Management Decision*, ۴۵(۴), ۷۸۹-۸۰۱.
۱۹. Sullivan, J. P. H. & Sullivan, S. P. H. (۲۰۰۰). *Valuing Intangible Companies: An Intellectual Capital Approach*. *Journal of Intellectual Capital*, ۱(۴), ۳۲۸-۳۴۰.
۲۰. Sveiby, K. E. (۲۰۰۰). *The New Organizational Wealth: Managing and Measuring of Education*. National Academy of Education, Washington, D.C. ۱-۱۱.
۲۱. Sullivan, P. (۲۰۰۰). *Value Driven IC: How to Convert Intangible Corporate Assets into Market Value*. New York: John Wiley & Sons.

۲۲. Snell, S. A. & Dean, J. W. (۱۹۹۶). Integrated Manufacturing and Human Resources Management: Human Capital Perspective. *Academy of Management Journal*, ۳۵, ۴۶۷-۵۰۴.
۲۳. Pennings, J. M. Lee, K. & Van Witteloostuijn, A. (۱۹۹۸). Human Capital, Social Capital, and Firm Dissolution. *Academy of Management Journal*, ۴۱, ۴۲۵-۴۴۰.
۲۴. Roos, J. Roos, G. Edvinsson, L. & Dragonetti, N. C. (۲۰۰۱). *Intellectual Capital-Navigating in the New Business Landscape*. New York: New York University Press.
۲۵. Stiles, P. & Kulvisaechna, S. (۲۰۰۳). Human capital and performance: A literature review: DTI.
۲۶. Stewart, T. (۱۹۹۷). *Intellectual Capital: The New Wealth of Organizations*. New York: Doubleday/Currency.
۲۷. Unger, J. M. Rauch, A. Frese, M. & Rosenbusch, N. (۲۰۱۱). Human capital and entrepreneurial success: A meta-analytical review. *Journal of Business Venturing*, ۲۶(۳), ۳۴۱-۳۵۸.
۲۸. Marimuthu, M. Arokiasamy, L. & Ismail, M. (۲۰۰۹). Human Capital Development and its Impact on Firm Performance: Evidence from Developmental Economics. *J. of International Social Research*, ۲(۸).
۲۹. Nurdhaung, O. (۳۹۹۳). *Human Capital in Organization*. Norway: Scandinavia University Press.
۳۰. Roos, G. & Roos, J. (۱۹۹۷). Measuring your Company's Intellectual Performance. *Long Range Planning*, ۳۰(۳), ۴۳۳-۴۲۶.